

flikt, z ktorého vzišli, a pomocou takých pudových síl, ktoré vtedy neboli k dispozícii, ich doviest' k inému vyústeniu“ ([1], 344). Kniha Adama Bžocha je príspevkom k produktívnemu obnovovaniu „konfliktu“ slovenských intelektuálnych prostredí s psychoanalýzou.

František Novosád

LITERATÚRA

- [1] FREUD, Z.: *Vybrané spisy I*. Praha 1969.

---

prof. PhDr. František Novosád, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR

HERMENEUTIKA ŽIVÉHO

KLIKOVÁ, A. – KLEISNER, K. (ed.): *Umwelt. Koncepce žitého světa Jakoba von Uexküllla*. Práce Katedry filosofie a dějín přírodních věd, PřF UK, Pavel Mervart. Praha 2006, 195 s.

Zborník obsahuje šesť príspevkov venujúcich sa z rôznych perspektív problematike *Umweltu*. Tento pojem, keďže ide dnes už o medzinárodne rozšírené slovo, sa českí zostavovatelia rozhodli neprekladať. Práca sa opiera o koncepciu žitého sveta filozofujúceho biológa začiatku 20. storočia Jakoba von Uexküllla (1864 – 1944). Ako referenciu ponúka v úvode prvý český preklad jeho *Náuky o význame (Bedeutungslehre, 1940)*, avšak nasledujúce štúdie sa rozbiehajú nielen za tento parciálny text, ale aj za Uexküllovu *Umweltlehre* v ústrety ďalším premenám tohto mnohotvárneho pojmu, diskusiám, ktoré viedli naprieč rôznymi vedeckými disciplínami, a napokon k možnostiam reinterpretácie tejto náuky. Autori jednotlivých statí si nielen kladú vo vzťahu k téme rozličné ciele, ale vychádzajú aj z rozličných pozícií. Niektoré štúdie sa zaoberajú témou *umweltu* čisto cez prizmu filozofických problémov a niektoré sa dotýkajú tejto témy skôr z hľadiska súčasného biologického výskumu a teórie. Skôr, než sa dostanem k jednotlivým štúdiám, predstavím aspoň niektoré aspekty teoretickej činnosti Jakoba von Uexküllla.

Pojem *umweltu*, ktorý vyjadruje úzky vzťah medzi organizmom a jeho okolím, bol známy už aj pred Uexküllom, avšak Uexküll stojí za pozornosť ako prvý, kto sa vo svojej teoretickej práci pokúsil o precizovanie tohto pojmu, vzbudil oň záujem aj medzi humanitnými intelektuálmi a zaslúžil sa o založenie vetvy biológie, biosemiotiky, ktorá systémy živých organizmov skúma ako systémy znakové. Uexküll, kladúc si otázku, ako je možná biológia ako skutočná veda, dospel k náhľadu, že jediným spôsobom, ako relevantne skúmať živý organizmus a dozvedieť sa tak niečo o jeho spôsobe bytia, je skúmanie jeho vonkajších vzťahov k svetu – *umweltu*, ktorý bol chápaný jednoducho ako žitý svet istého organického individua. Takýto druh skúmania zvierat mal odstrániť psychologizujúce aj mechanistické poňatia živého, ktoré boli podľa Uexküllla zapríčinené antropocentrickým

spôsobom pozorovania, ktorý má čoraz viac ustupovať „hľadisku zvieratá“. Prvkom, ktorý spája organizmus s jeho okolím, je *význam*. Každý *umwelt* je istým výsekom z okolia (Umgebung), z ktorého sa vynecháva všetko, čo je pre subjekt bezvýznamné. Subjekt nezaznamenáva nijaký objektívny svet osebe, ale vníma len tie kvality vecí, ktoré sa ho týkajú a ktoré sú preň upotrebitelné. Dá sa povedať, že jednotlivé *umwelt*y vyvstávajú ako systémy aspektov z jedného a toho istého okolia – z roviny, ktorá predstavuje nositeľa významov. Spoločné okolie však nie je nič iné než ľudský *umwelt*, z ktorého človek má možnosť vzťahovať sa k *umweltom* zvieracím.

Potiaľ je Uexküllova teória veľmi podnetná, ba na svoju dobu revolučná, avšak keď si Uexküll musí položiť otázku, čo je zdrojom významov ľudského *umweltu*, zakladá špekulatívnu rovinu univerza, ktorého subjektom je veľký Subjekt-Príroda, a navyše fungovanie takéhoto systému vyvodzuje z univerzálneho stavebného plánu, ktorý je dokonalý a uzavretý, takže nakoniec neumožňuje v prírode žiadne zmeny. Je zrejmé, že Uexküllova koncepcia sa tým stavia do priameho protikladu k Darwinovej evolučnej teórii. Chápanie prírody ako bezchybne skomponovanej skladby nakoniec vedie k tomu, že i vzťah organizmov k ich svetu je dopredu určený funkcionálnymi okruhmi zvieratá – jeho skúsenosť so svetom je predpísaná. Ďalšou otázkou, na ktorú Uexküll nedáva celkom uspokojivú odpoveď znie: Ako spolu komunikujú rôzne organizmy rôznych *umweltov*? Táto komunikácia je v Uexküllovej teórii zachytená na jednej strane ako dokonalý kontrast, ktorý síce naznačuje, že by malo ísť o stretnutie akýchsi rovnocenných autonómnych hlasov, ale v skutočnosti Uexküll neustále zdôrazňuje, že v rámci svojho *umweltu* sa subjekt môže stretnúť s iným subjektom len ako s objektom. Pokiaľ teda chceme skúmať harmonický významový vzťah dvoch živých organizmov, musíme sa rozhodnúť, o ktorom z organizmov chceme hovoriť ako o subjekte. Ako sa teda človek stretáva s inými živočíšnymi druhmi? Ako ich skúma? Nakoniec Uexküll priznáva človeku schopnosť, ktorú iné organizmy nemajú: schopnosť opustiť svoj *umwelt*. Podarilo sa tu prekonať antropocentrický prístup, ako to mal Uexküll pôvodne vo výhľade? A ako je možné hovoriť o spoločnom žitom svete?

Jednotlivé štúdie poukazujú na niektoré z týchto problémov, ale nie preto, aby skritikovali koncepciu, ktorá má predsa už svoj vek a trpí istými dobovými predsudkami. Jednotliví autori hľadajú iné možné interpretácie Uexküllových základných východísk, skúmajú alebo navrhujú nové spôsoby myslenia živého. Ďalej naznačím stručne obsahy jednotlivých statí.

Štúdia Günthera Witzanyho nám dáva vlnhľad do situácie teoretickej biológie začiatku 21. storočia a ponúka východiská pre model *biológie ako rozumejúcej spoločenskej vedy*. Tento model poníma prírodu ako „systém“ fungujúcich symbiotických interakčných spoločentiev, pričom, berúc človeka ako člena tohto globálneho spoločenstva živej prírody, odstraňuje z biológie antropocentrický prístup. Venuje sa myšlienke komunikácie medzi jedincom a jeho *umweltom* a medzi druhmi rôznych *umweltov* navzájom. Zatiaľ čo u Uexküllla táto interakcia prebieha na základe „funkčného kruhu“, súčasná biológia si pomohla analógiami z ľudskej výmeny informácií, z oblasti ľudskej reči a komunikácie. Witzany rozširuje *umwelt* o sociálny rozmer druhového spoločenstva a zároveň sa snaží o zavedenie pojmu *Mitwelt* (pojem, ktorý putuje do biológie z filozofie Martina Heideggera), ktorý by opisoval pravidlá riadených znakových interakcií organizmov, ktoré nepatria k tomu istému druhu. Pravidlá interakcií by sa však od Uexküllových napísaných prírod-

ných partitúr výrazne líšili. Porušenie pravidiel leží totiž vždy v oblasti možného, „prepís“ pravidiel je niekedy dokonca nutný. Witzany sa takto stavia proti neevolučnej Uexküllovej teórii, ale rovnako sa vyzdvihovaním epigenetických zmien oproti genetickým zmenám mutácie a selekcie dištancuje aj od neodarwinistického modelu evolúcie.

Petr Kouba si vo svojej časti kladie za cieľ sledovať spôsob, ako sa s Uexküllovou biologickou koncepciou vyrovnáva moderné filosofické myslenie. Všimá si, akú úlohu a aké predpoklady má vo filosofickej pozícii Martina Heideggera schopnosť človeka opustiť svoj *umwelt*, teda opustiť svet dôvernej oboznámenosti a ocitnúť sa v stave tiesnivej nehostinnosti, pohyb, ktorý je charakterizovaný ako pohyb transcencie. Proti motívu transcencie Kouba kladie imanentnosť, ktorá charakterizuje obdobný proces u dvojice autorov Deleuza a Guattariho. Staví ich pojem teritória proti *umweltu* a procesy teritorializácie, deteritorializácie a reteritorializácie proti pohybu transcencie Heideggerovej koncepcie. Deteritorializácia nie je „opustením“ *umweltu* a nie je umožnená onticko-ontologickou diferenciou, ale procesom imanentnej transformácie života; nedochádza v ňom k vystaveniu osamelého jedinca faktu jeho bytia, ale skôr k úniku zo zažitých funkcionálnych okruhov a k otvoreniu nových, doposiaľ neznámych možností. Deteritorializácia je vždy spojená s procesom tvorby nového teritória, takže človek sa „mimo *umweltu*“ nikdy nenachádza. Túto schopnosť, samozrejme, priznávajú aj zvieratá, ktoré, ak sa nejako líši od človeka, tak najmä komplikovanosťou jeho teritoriálnych štruktúr.

Hudobnému poňatiu prírody v práci Deleuza a Guattariho sa venuje vo svojom príspevku Jan Havlíček. Poukazuje na dva kľúčové pojmy tejto predstavy: kontrapunkt a ritornel. Kontrapunktickým poňatím prírody nadväzujú na Jakoba von Uexkülla, rozvinutím pojmu ritornelu ho však celkom opúšťajú. Zatiaľ čo kontrapunkt nám umožňuje pochopiť vzájomné spoluutváranie a koexistenciu rôznych nesúrodých teritórií, ritornel objasňuje fungovanie rizomatickej štruktúry, teda už spomenuté procesy prechodu od jedného teritória ku druhému.

Dvojica autorov Marco Stella a Karel Kleisner sledujú pojem *umweltu* a jeho neslávne dejiny v 30. – 40. rokoch naprieč vedeckými disciplínami: od *idealistickej biológie* cez doktrínu *Blut und Boden* k tzv. *biológii kultúry*, rasovej psychológii a podobným záležitostiam, zahŕňujúcim pojem *umweltu* do ideológie nacistického Nemecka. Vývoj „nevinnej“ myšlienky úzkeho vzťahu prostredia a organizmu dovádzajú až do takých praktických dôsledkov, ako je snaha pretvárať prostredie východných oblastí (napr. Poľsko a Ukrajina) vysádzaním istých rastlinných a živočíšnych druhov tak, aby čo najviac vyhovovalo biologickej podstate nemeckej rasy.

Anton Markoš vníma Uexküllovu teóriu ako radikálne odmietnutie Darwinovej evolučnej teórie prírody. Poukazuje na nadvládu plánu, ktorý uzatvára živé bytosti do zvláštnych, dopredu pripravených „svetobublín“ a ktorý núti bytosti konať podľa pripravených schém – partitúr, zaraďuje Uexkülla do armády kreacionistov. Model semiotiky alebo hermeneutiky živého, ktorý chápe živú bytosť len ako interpretátora akýchsi bezčasových kanonických zápisov, Markoša neuspokojuje. Nakoniec však prekvapivo nachádza podnety pre teóriu, ktorá má v sebe „prvky improvizácie“ v samotnom Uexküllovi.

Alice Kliková sa v prvej polovici svojej štúdie venuje náčrtu Uexküllovej nauky o živom, ktorá mala nahradiť tradičnú, karteziánsky orientovanú vedu. Poukazuje na momenty, v ktorých Uexküll sklzol opäť na pozície subjekt-objektového rozštetu, dualizmu hmoty a duše a dôvery v ľudský rozum, ktorý jediný umožňuje človeku transcendovať

svoj *umwelt*. V druhej časti svojho článku sa však pokúša odvinúť od Uexküllovej koncepcie vlastný pozitívny prístup k živej prírode. Tento náčrt hermeneutiky živého, ktorý vychádza predovšetkým z reinterpretácie pojmov znaku a skúsenosti, reformuluje základné hermeneutické východiská, ako sú ponímanie sebazvŕahu živej bytosti, spôsobu jej bytia vo svete, otázka povahy vzťahov jednotlivých svetov významov, ktoré sa navzájom umožňujú, no nepovstávajú zo žiadnej univerzálnej sféry okolia. Skúsenosť chápe ako rozštiepenie seba samého, a nie ako dynamizmus sebanávratu. Tento proces štiepenia vysúva „subjekt *umweltu*“ na jeho hranice, ktoré majú už skôr formu prístupného a presúvajúceho sa horizontu: uzavretý svet istého organizmu sa rozplýva do otvoreného poľa. To vedie aj k inému chápaniu sebazvŕahu, ktorý má podobu neurčitej figúry, ktorá sa nezavršuje a nezjednocuje, ale práve naopak neustále štiepi, z množuje. Táto štúdia je určite najambicióznejším projektom v tomto zborníku. Aj keď zatiaľ len v náčrte, predsa predstavuje veľmi sľubný nový spôsob myslenia živého.

Zborník určite odporúčam na čítanie, okrem iného i preto, že ako jeden z mála svedčí o možnosti úspešnej projektovej práce a o plodnosti interdisciplinárneho prístupu.

Milena Fridmanová

Mgr. Milena Fridmanová
IFaE, Katedra filozofie, FF PU
17. novembra 1
080 78 Prešov
SR
e-mail: milenafr@unipo.sk

PREDNÁŠKY SFZ (OKTÓBER – DECEMBER 2007)

Október: Peter Šajda: *Problém najvyššieho štádia u Kierkegarda*
November: Marina Čarnogurská: *Lao c' a proces vzniku jeho Tao Te t'ingu (z hľadiska novoobjavených kuotienských rukopisov)*
December: Jana Tomašovičová: *Hermeneutika fakticity*